

تأثیر سرمایه اجتماعی بین‌المللی بر روابط ایران و عربستان پس از انقلاب اسلامی

رضا خلیلی*

محمود یزدانفام**، حامد مهربان اینچه‌برون***

چکیده

روابط ایران و عربستان به عنوان دو کشور تأثیرگذار و قدرتمند منطقه خاورمیانه در سال‌های پس از انقلاب اسلامی بسیار پر فراز و نشیب بوده و در طیفی گسترده از همکاری نزدیک تا قطع روابط دیپلماتیک در نوسان بوده است. در این پژوهش از چارچوب نظری جدیدی به نام "سرمایه اجتماعی بین‌المللی" برای تبیین تحولات روابط دو کشور استفاده می‌شود. پرسش اصلی این است که سرمایه اجتماعی بین‌المللی چه تأثیری بر روابط ایران و عربستان پس از انقلاب اسلامی داشته است؟ در راستای پاسخ به این پرسش، با بهره‌گیری از اسناد و منابع کتابخانه‌ای موجود و استفاده از تحلیل‌های کمی و کیفی سعی می‌شود پس از سنجش میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان بر اساس شاخص‌های تعریف شده و بررسی نوسانات آنها، به بررسی تأثیر آن بر روابط دو کشور در سال‌های پس از انقلاب اسلامی ایران بپردازیم. نتایج و یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که میان فراز و نشیب در میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان و فراز و نشیب در روابط دو کشور رابطه‌ای معنادار برقرار است.

* استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی تهران (نویسنده مسؤل)، Rezakhalili1@kh.ac.ir

** عضو هیئت علمی علوم سیاسی، پژوهشکده مطالعات راهبردی، yazdanfam@gmail.com

*** کارشناس ارشد علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، mehrabanhamed1@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۱/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۱۱

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی بین‌المللی، جامعه بین‌المللی، روابط خارجی، جمهوری اسلامی ایران، عربستان سعودی.

۱. مقدمه

ایران و عربستان دو کشور همسایه هستند که از سال‌ها پیش با یکدیگر روابط فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و گاه حتی امنیتی داشته‌اند، اما سطح روابط آنها همواره یکسان نبوده و با نوسان‌های بسیاری مواجه شده است. ناظران روابط دو کشور دلایل مختلفی را برای این مسئله مورد توجه و بررسی قرار داده‌اند. از مهم‌ترین این دلایل می‌توان به تحولات سیاسی داخلی، بنیان‌های فرهنگی متفاوت دو کشور، تحولات ساختاری بین‌المللی و رقابت دو کشور برای دستیابی به قدرت هژمون منطقه‌ای اشاره کرد. هر چند هر کدام از این دیدگاه‌ها قادر به تبیین بخشی از روابط دو کشور در مقاطع و دوره‌هایی خاص هستند، اما در این پژوهش بر این باور تأکید می‌شود که سرمایه اجتماعی بین‌المللی (International Social Capital) به عنوان یک چارچوب جدید می‌تواند فراز و نشیب در روابط دو کشور در سال‌های پس از انقلاب اسلامی را به صورت دقیق‌تر تبیین کند.

البته مفهوم سرمایه اجتماعی از حوزه‌های نوظهور و بحث برانگیز در مطالعات میان‌رشته‌ای می‌باشد که در اواخر قرن بیستم و به ویژه از سال ۱۹۸۰ در مباحث علم سیاست نیز به کار گرفته شده است. به واسطه این اهمیت، تاکنون تحقیقات بسیاری در این زمینه، از جمله در مورد سرمایه اجتماعی داخلی در ایران صورت گرفته است، اما تأثیر آن بر روابط خارجی، به ویژه در روابط ایران و عربستان مورد مطالعه قرار نگرفته است. بر این اساس پرسش اصلی پژوهش این است که سرمایه اجتماعی بین‌المللی چه تأثیری بر روابط ایران و عربستان پس از انقلاب اسلامی داشته است؟ در پاسخ به این پرسش بر این فرضیه تأکید می‌شود که نوسان در سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان باعث نوسان در روابط دو کشور در سال‌های پس از انقلاب اسلامی ایران شده است. به منظور آزمون این فرضیه ابتدا به بنیان‌های تئوریک سرمایه اجتماعی بین‌المللی و تعیین شاخص‌هایی برای آن می‌پردازیم. سپس وضعیت سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در سال‌های پس از انقلاب اسلامی را بر اساس این شاخص‌ها مورد بررسی و سنجش قرار می‌دهیم و در نهایت نیز تأثیر این متغیر را بر روابط دو کشور به صورت کمی مورد ارزیابی و تحلیل قرار می‌دهیم.

۲. سرمایه اجتماعی بین‌المللی؛ دیدگاه‌ها و نظریات

سرمایه اجتماعی یکی از متأخرترین مفاهیم مدرنی است که به دلیل چند بعدی و متغیر بودن می‌تواند در سطوح مختلف خرد (افراد)، میانه (گروه‌ها) و کلان (ملی و فراملی) کارکردهای مثبت و منفی بسیاری داشته باشد. به همین جهت در راستای شناخت این مفهوم و تبیین ارتباط آن با روابط خارجی، پس از بررسی دیدگاه‌های موجود در رابطه با سرمایه اجتماعی، به تعریف سرمایه اجتماعی بین‌المللی و تعیین شاخص‌هایی برای سنجش آن می‌پردازیم.

۱.۲ سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی نیز مانند دیگر مفاهیم علوم اجتماعی و انسانی دارای تعاریف متعدد و متفاوت است. پی‌یر بوردیو (Pierre Bourdieu) سرمایه اجتماعی را «مجموع منابع واقعی یا بالقوه که از طریق شبکه‌های بادوام روابط کم و بیش نهادینه شده "آشنایی" و "شناخت متقابل" تشکیل شده‌اند»، می‌داند؛ شبکه‌ای که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد (Bourdieu and Wacquant, 1992: 119). کریستین گروتارد (Christiaan Grootaert) آن را به «سیستم‌هایی که منجر به یا ناشی از سازمان‌های اقتصادی و اجتماعی است»، تعریف می‌کند (Grootaert, 1998). «سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی با بازده مورد انتظار در بازار» نیز تعریفی است که نان لین (Nan Lin) از سرمایه اجتماعی ارائه می‌کند. وی بر این باور است که این تعریف کلی با تفسیرهای تمام دانشمندان که در این رابطه به بحث و گفت‌وگو پرداخته‌اند، سازگار است (Lin, 2001: 35). البته تعاریف سرمایه اجتماعی بسیار زیاد و گسترده است، اما دو سنت نظری اصلی هنجاری و منبعی در رابطه با سرمایه اجتماعی وجود دارند؛ سنتی که سرمایه اجتماعی را به صورت هنجاری دیده، آن را اکسیری برای همه دردها معرفی می‌کند، اما سنتی که سرمایه اجتماعی را به عنوان یک منبع می‌شناسد، بر این باور تأکید می‌کند که سرمایه اجتماعی می‌تواند در خلق یا حفظ نابرابری مورد استفاده قرار گیرد. در این میان برخی نیز سعی در تلفیق این دو سنت نظری داشته‌اند. آنها به ابعاد عاملیتی و ساختاری سرمایه اجتماعی، به صورت توأمان توجه دارند که این نوع نگاه، امکان توجه به اشکال چندگانه و همچنین نقش و کارکردهای مثبت و منفی سرمایه اجتماعی را فراهم کرده است. از مهم‌ترین

اندیشمندان هر سنت نیز به ترتیب می‌توان به کلمن (Colman)، بوردیو و جاناتان ترنر اشاره کرد.

کلمن با استفاده از تمایز مرسوم بین کالاهای خصوصی و عمومی توضیح می‌دهد که سرمایه اجتماعی به عنوان نمونه کامل یک کالای عمومی است (غفاری، ۱۳۹۰: ۷۴). این کالا از طریق «تعهدات و انتظارات، ایدئولوژی، اطلاعات و هنجارها ایجاد و گسترش پیدا می‌کند» (رضایی و فتحی‌پور، ۱۳۹۲: ۶۶). بدین ترتیب نه تنها قدرتمندان، بلکه ناتوانان و به حاشیه رانده شدگان نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند (Gauntlett, 2011: 142). اما کاربرد سرمایه اجتماعی در نزد بوردیو بر این درک استوار است که افراد چگونه با سرمایه گذاری بر روابط گروهی، وضعیت اقتصادی خود را در فضای سلسله‌مراتبی (جامعه سرمایه داری) بهبود می‌بخشند (توسلی و موسوی، ۱۳۸۲: ۱۰-۹). این در حالی است که ترنر با تلفیق دو سنت نظری هنجاری و منبعی، سعی در به نمایش گذاشتن تأثیرات انواع و اشکال قدیمی و جدید سرمایه اجتماعی در سطوح مختلف خرد، میانی و کلان بر سطح توسعه‌یافتگی و به ویژه توسعه اقتصادی جوامع دارد (ر.ک: ترنر، ۱۳۸۸).

۲.۲ سرمایه اجتماعی بین‌المللی

تأثیر سرمایه اجتماعی بر متغیرهای مختلف اجتماعی در سطح داخلی جوامع در تحقیقات گوناگون نشان داده شده است. نقش سرمایه اجتماعی در رشد و توسعه اقتصادی (بوگلسدیک و تونون، ۱۳۸۷: ۹۳-۵۷) و گسترش دموکراسی (مستقیمی و واسعی‌زاده، ۱۳۸۹: ۲۹۳ - ۲۷۹) به صورت مستقل مورد بررسی قرار گرفته است، اما تأثیر این مفهوم بر متغیرهای بین‌المللی تاکنون مورد توجه چندانی نبوده است. از معدود آثار در این زمینه کتاب «اعتماد در همکاری بین‌المللی» و مقالاتی چون «سرمایه اجتماعی و امنیت بین‌الملل» (شیرخانی و واسعی‌زاده، ۱۳۹۱) و «سرمایه اجتماعی و رقابت‌پذیری در نظام بین‌الملل» (شیرخانی و رضایی، ۱۳۹۴) است. برایان راثبان (Brian Rathbun) در کتاب خود که در دسامبر سال ۲۰۱۱ منتشر شد از سرمایه اجتماعی آنارشیک (Anarchical Social Capital) به عنوان نظریه روان‌شناختی اجتماعی توضیح دهنده همکاری نهادها در سطح بین‌الملل یاد کرده است (Rathbun, 2011). نویسندگان مقالات مذکور هم در عین حال که به دنبال تعمیم تأثیر سرمایه اجتماعی به سطح بین‌المللی هستند، اما بیشتر بر بعد اقتصادی و تجاری که منجر به همکاری و وابستگی متقابل می‌شود تأکید دارند. در واقع از دیدگاه آنها یا سرمایه

اجتماعی بین‌المللی صرفاً ادامه سرمایه اجتماعی داخلی تصور شده یا به سرمایه اجتماعی بین‌المللی در حوزه‌ها و ابعادی خاص پرداخته شده است.

برای آنکه موضوع شفاف‌تر شود لازم است اشاره شود که در مجموع سه رابطه منطقی در مورد نسبت سرمایه اجتماعی بین‌المللی با سرمایه اجتماعی داخلی قابل شناسایی است: بر اساس رابطه منطقی اول، سرمایه اجتماعی بین‌المللی ادامه سرمایه اجتماعی داخلی است و تفاوتی ماهوی بین آنها وجود ندارد (نصری، ۱۳۹۳: ۳۲۱). بر اساس منطق دوم هیچ ارتباطی بین سرمایه اجتماعی داخلی و سرمایه اجتماعی بین‌المللی وجود ندارد و این دو کاملاً متمایز از یکدیگر هستند و بر اساس منطق سوم گرچه در بسیاری از مواقع سرمایه اجتماعی داخلی یک کشور بر میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی آن تأثیر می‌گذارد، اما سرمایه اجتماعی بین‌المللی لزوماً دنباله سرمایه اجتماعی داخلی نیست (ر.ک: کریمی، ۱۳۸۹). بر اساس منطق سوم می‌توان سرمایه اجتماعی بین‌المللی را شامل نهادها، سازمان‌ها، روابط، گرایش‌ها، هنجارها و ارزش‌های حاکم بر روابط بین کشورها و همکاری آنها برای توسعه اقتصادی و سیاسی در جامعه بین‌المللی دانست. به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی بین‌المللی شامل آن دسته از روابطی است که تولید کالاهای مادی و غیرمادی را برای کشورها تسهیل می‌کند.

۳.۲ سرمایه اجتماعی بین‌المللی؛ چارچوبی برای تبیین روابط خارجی

با پذیرش دیدگاه سوم که معتقد است سرمایه اجتماعی بین‌المللی لزوماً دنباله سرمایه اجتماعی داخلی نیست مشخص می‌شود که سرمایه اجتماعی بین‌المللی از دیدگاه ما مفهومی مستقل (و در عین حال متأثر از سرمایه اجتماعی داخلی) است که وضعیت یک کشور را نه در سطح جامعه داخلی، بلکه در سطح جامعه بین‌المللی نشان می‌دهد، اما برای آنکه این مفهوم به عنوان یک چارچوب نظری مورد استفاده و استناد قرار گیرد باید ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن به صورت کاملاً دقیق و مشخص تبیین شوند تا امکان سنجش موضوع فراهم شود. در واقع مانند هر متغیر اجتماعی دیگر، سنجش مفهوم سرمایه اجتماعی نیز از طریق کاهش سطح انتزاعی آن امکان‌پذیر است. یعنی در ابتدا باید این مفهوم به روشنی تعریف شود. در مرحله بعد باید انواع یا ابعادی برای آن مشخص شود، سپس برای هر کدام از این انواع و ابعاد، شاخص‌هایی تعیین شود (نوغانی و اصغرپور ماسوله، ۱۳۸۷:

۳۷) و در نهایت از حاصل جمع مقدار تمام این شاخص‌ها به عددی که نشانگر سرمایه اجتماعی بین‌المللی هر کشور در هر سال است دست یابیم.

بر اساس آنچه از تعاریف متعدد سرمایه اجتماعی در سطح نظری می‌توان استنباط و استخراج کرد، سرمایه اجتماعی بین‌المللی دارای چهار بعد اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی است که هر کدام از این ابعاد نیز دارای مؤلفه‌های خاص خود هستند. این مؤلفه‌ها در بعد اجتماعی عبارتند از اعتماد (International Trust)، مشارکت (International Participation) و مسئولیت اجتماعی بین‌المللی (International Responsibility)، در بعد فرهنگی عبارتند از توان فرهنگی و آگاهی فرهنگی، در بعد سیاسی عبارتند از مشروعیت و امنیت و در نهایت در بعد اقتصادی نیز عبارتند از فضای کسب و کار و موقعیت بین‌المللی. در واقع سرمایه اجتماعی بین‌المللی یک شاخص ترکیبی است که از حاصل جمع مقدار عددی شاخص‌های چهار بعد مذکور بر اساس ۱۷ شاخص به دست می‌آید. به عبارت دیگر با توجه به اینکه امکان سنجش سرمایه اجتماعی بین‌المللی به صورت مستقیم وجود ندارد و شاخصی که به تنهایی گویای وضعیت کشورها در این زمینه باشد یافت نمی‌شود، با بهره‌گیری از روش غیرمستقیم و ترکیبی به سنجش میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی با استفاده از شاخص‌هایی می‌پردازیم که هر یک نشانگر بخشی از سرمایه اجتماعی بین‌المللی بر اساس جدول زیر هستند:

رویکرد	ابعاد	مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	سال	مقیاس	طیف
سرمایه اجتماعی بین‌المللی	اجتماعی	اعتماد	فساد اداری	۲۰۰۳	رتبه	۰ تا ۱۰
			جهانی شدن اجتماعی	۱۹۷۹	رتبه	۰ تا ۱۰۰
		مشارکت	مشارکت در صلح	۲۰۰۷	رتبه	۰ تا ۱۰
			مسئولیت اجتماعی	عملکرد محیط زیست	۲۰۰۶	رتبه
	فرهنگی	توان فرهنگی	رفاه اجتماعی	۲۰۰۹	رتبه	۰ تا ۱۰۰
			شکاف جنسیتی	۲۰۰۶	رتبه	۰ تا ۱
		آگاهی فرهنگی	توسعه انسانی	۱۹۹۰	رتبه	۰ تا ۱۰۰
			نرخ دسترسی به اینترنت	۱۹۹۷	درصد	۰ تا ۱۰۰
			توریسم	۲۰۰۰	عدد	نفر
			مشروعیت	جهانی شدن سیاسی	۱۹۷۹	رتبه
سیاسی	مشروعیت	دموکراسی	۱۹۷۹	عدد	۱۰- تا +۱۰	
		تروریسم	۲۰۰۲	رتبه	۰ تا ۱۰	
	امنیت	هزینه‌های نظامی	۱۹۸۸	عدد	میلیون دلار	

۱۰ تا ۰	رتبه	۱۹۹۶	آزادی اقتصادی	فضای کسب و کار	اقتصادی	
۱۵۰ تا ۱	رتبه	۱۹۷۹	پیچیدگی اقتصادی			
۱۰۰ تا ۰	رتبه	۱۹۷۹	جهانی شدن اقتصادی	موقعیت بین‌المللی		
۷ تا ۱	رتبه	۲۰۰۸	رقابت‌پذیری			

بر این اساس برای تعیین میزان اعتماد جامعه بین‌المللی به کشورها از دو شاخص بین‌المللی فساد اداری (← Transparency International, 2015) و جهانی شدن اجتماعی (Social Globalization) (← The Global Economy, 2016a) که هر کدام مؤلفه‌هایی از میزان اطمینان و اعتماد جامعه بین‌المللی به کشورها را نشان می‌دهند، استفاده می‌کنیم. جهت نشان دادن میزان مشارکت کشورها در جامعه بین‌المللی از شاخص صلح جهانی (Global Peace Index) (← Global Peace Index, 2016) و به منظور سنجش مسئولیت بین‌المللی کشورها نیز از دو شاخص عملکرد محیط زیست (Environmental Performance) (← EPI, 2016) و رفاه اجتماعی (← Legatum Institute, 2015) که میزان مسئولیت در قبال محیط زیست و دیگر شهروندان را نشان می‌دهند، بهره می‌گیریم.

برای بررسی مؤلفه توان فرهنگی از شاخص‌های شکاف جنسیتی (Global Gender Gap) و توسعه انسانی استفاده می‌کنیم. شاخص نخست چارچوبی برای تشخیص نابرابری‌های جنسیتی فراهم می‌آورد که نماد توانمندی فرهنگی شهروندان کشورها به تفکیک جنسیت است (ر.ک: GGGR, 2015). شاخص دوم نیز یک زندگی سالم و طولانی، آگاه بودن و یک زندگی استاندارد و مناسب را بر اساس توانمندی‌های انسانی و اجتماعی پوشش می‌دهد (← UNDP, 2015). نرخ دسترسی به اینترنت و میزان توریسم نیز شاخص‌های مؤلفه آگاهی فرهنگی را تشکیل می‌دهند که بر اساس شاخص‌های مربوطه مورد سنجش قرار می‌گیرند (World Bank, 2015;2016).

جهانی شدن سیاسی (Political Globalization) و دموکراسی شاخص‌های مؤلفه مشروعیت در بعد سیاسی را شامل می‌شوند. شاخص نخست بر مشارکت و همکاری کشورها در سطح جامعه بین‌المللی متمرکز است (← The Global Economy, 2016b). به منظور سنجش شاخص دموکراسی نیز از داده‌های مؤسسه صلح سیستماتیک استفاده می‌شود (← Systemicpeace, 2014). شاخص‌های مؤلفه امنیت در بعد سیاسی نیز شامل تروریسم (Terrorism Index) و هزینه‌های نظامی است. شاخص نخست میزان آسیب‌پذیری کشورها از تروریسم را مورد سنجش قرار می‌دهد (← Terrorism Index, 2015) و شاخص

هزینه‌های نظامی (← SIPRI, 2015) نیز به عنوان یک شاخص با اثرگذاری منفی بر سرمایه اجتماعی بین‌المللی کشورها مورد توجه قرار می‌گیرد.

بعد اقتصادی شامل دو مؤلفه فضای کسب و کار و موقعیت بین‌المللی است، در مؤلفه نخست شاخص‌های آزادی (Economic Freedom) و پیچیدگی اقتصادی (Economic Complexity) مورد توجه قرار می‌گیرند. شاخص آزادی اقتصادی با استفاده از ده زیرشاخص، میزان آزاد بودن اقتصاد کشورها را بررسی می‌کند (← Heritage Foundation, 2016). پیچیدگی اقتصادی نیز به بیانگر ساختار اداری و علمی کشورهاست که توان آنها برای تولید اقتصادی را بازتاب می‌دهد (← Atlas Media, 2014a).

مؤلفه دوم نیز شامل شاخص‌های جهانی شدن اقتصادی (Economic Globalization) و رقابت‌پذیری (Global Competitiveness) است. جهانی شدن اقتصادی دو بعد دارد: جریان اقتصادی واقعی و محدودیت‌های تجارت و سرمایه که هر کدام زیرشاخص‌های خاص خود را دارند (The Global Economy, 2016b). در رابطه با شاخص دوم نیز مجمع جهانی اقتصاد کلیه عواملی را که در ساختار اقتصادی یک کشور دخیل هستند و سطح بهره‌وری آن را نشان می‌دهند را با استفاده از ۱۰۰ سنجه مختلف در قالب دوازده شاخص مورد ارزیابی قرار می‌دهد (ر.ک: Weforum, 2016).

۴.۲ سنجش وضعیت سرمایه اجتماعی بین‌المللی

پس از مشخص شدن ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی بین‌المللی لازم است روش و نحوه سنجش میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی نیز مشخص شوند تا بر این اساس بتوانیم وضعیت و جایگاه ایران و عربستان را در طول سال‌های مورد بررسی مشخص کنیم. برای سنجش سرمایه اجتماعی بین‌المللی از یک فرمول خطی ریاضی به ترتیب زیر استفاده می‌کنیم:

$$ISC = [SD(\text{Social Dimension}) + CD(\text{Cultural Dimension}) + PD(\text{Political Dimension}) + ED(\text{Economic Dimension})]$$

بر اساس این فرمول، میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی (ISC) عبارت است از حاصل جمع میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی در ابعاد اجتماعی (SD)، فرهنگی (CD)، سیاسی (PD) و اقتصادی (ED) که مقدار هر بعد نیز با جمع مقدار عددی شاخص‌های آن به دست می‌آید. در واقع نمره یا امتیازی که به عنوان وضعیت سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و

عربستان در هر سال تعیین می‌شود حاصل جمع نمره ۱۷ شاخص در قالب چهار بعد مذکور است. البته همچنان که از نگاه اجمالی به جدول شاخص‌ها هم می‌توان دریافت، همه شاخص‌های مورد نظر برای محاسبه سرمایه اجتماعی بین‌المللی به صورت یکسان ارایه نشده‌اند. تفاوت در مقیاس و طیف سنجش از یکسو و تفاوت در تعداد کشورهای مورد سنجش (حتی در هر شاخص در سال‌های مختلف) مستلزم این است که قبل از اقدام به محاسبه سرمایه اجتماعی بین‌المللی نسبت به یکسان‌سازی آنها اقدام شود.

با توجه به اینکه بیشتر شاخص‌های مورد نظر بر اساس صفر تا صد تعیین می‌شوند، بهترین روش برای یکسان‌سازی این است که سایر امتیازات مانند صفر تا ده یا صفر تا هفت نیز به صفر تا صد تبدیل شوند. در واقع برای شاخص‌هایی که اصالتاً صفر تا صد محاسبه می‌شوند فقط یکسان‌سازی تعداد کشورها در سال‌های مختلف اتفاق می‌افتد، اما برای سایر شاخص‌ها ابتدا طیف موجود به طیف صفر تا صد تبدیل می‌شود و سپس یکسان‌سازی تعداد کشورها انجام می‌شود. مثلاً برای شاخص تروریسم که امتیاز کشورها از صفر تا ده محاسبه می‌شود، ده را صد، نه را نود و به همین ترتیب تمامی اعداد و ارقام را از صد محاسبه می‌کنیم. سپس زمانی که تمامی شاخص‌ها را به رتبه تبدیل کردیم، رتبه هر کشور را تقسیم بر کل تعداد کشورها در آن رتبه بندی می‌کنیم و عدد به دست آمده را ضربدر صد می‌کنیم. بدین منوال در هر سال و در همه شاخص‌ها این فرمول را به کار می‌بریم تا در نهایت همه رتبه‌ها از صد محاسبه شوند و بدین ترتیب یکسان‌سازی از نظر مقیاس، طیف و تعداد کشورهای رتبه‌بندی صورت پذیرد.

برای مثال اگر امتیاز ایران در شاخص تروریسم در سال ۲۰۰۲، ۲.۵ باشد آن را معادل ۲۵ درصد در نظر گرفته و ضربدر ۱۰۰ می‌کنیم، سپس عدد به دست آمده یعنی ۲۵ را از صد کم می‌کنیم تا رتبه کشور یعنی ۷۵ به دست آید. در مرحله بعد ۷۵ را تقسیم بر تعداد کل کشورها مثلاً ۱۳۶ کشور در آن سال رتبه‌بندی می‌کنیم و عدد به دست آمده را پس از گرد کردن ضربدر ۱۰۰ می‌کنیم که میانگین آن می‌شود ۵۵. در مقابل اگر امتیاز عربستان ۴.۵ باشد، ۴۵ درصد را ضربدر ۱۰۰ کرده و عدد به دست آمده را از صد کم می‌کنیم که می‌شود ۵۵. سپس ۵۵ را تقسیم بر تعداد کل کشورها در رتبه بندی یعنی ۱۳۶ کرده و عدد به دست آمده را ضربدر صد می‌کنیم که عدد به دست آمده می‌شود ۴۰. مهم‌ترین نکته در این قسمت آن است که ایران با رتبه ۷۵ با وجود یکسان بودن تمامی متغیرها میانگین امتیاز ۵۵ و عربستان با رتبه ۵۵، امتیاز ۴۰ را به خود اختصاص داده است. در واقع در چنین وضعیتی

امتیاز کشورها هر چقدر به صفر نزدیک تر باشد نشانگر میزان بالای سرمایه اجتماعی بین المللی و هر چقدر به صد نزدیک تر باشد نشانگر پایین بودن میزان سرمایه اجتماعی بین المللی است. در چنین حالتی صفر معادل بهترین و صد معادل بدترین می شود.

در این حالت در ترسیم نمودار مقایسه ای کشورها برخلاف عرف معمول در شیوه های رسم نمودار، سرمایه اجتماعی بین المللی کشوری که بالاتر است در پایین نمودار و سرمایه اجتماعی بین المللی کشوری که پایین تر است در بالای نمودار جای می گیرد. به عبارت دیگر این مشکل به وجود می آید که سرمایه اجتماعی بین المللی کشوری که پایین تر است، بالاتر دیده می شود و برعکس. برای حل این مشکل نیز همه ارقام را از صد کم می کنیم تا عدد به دست آمده برعکس شده و صفر معادل کمترین و صد معادل بیشترین شود. به عنوان مثال، اگر میزان سرمایه اجتماعی بین المللی ایران ۵۵ باشد، آن را از صد کم کنیم عدد ۴۵ به دست می آید. در مقابل اگر میزان سرمایه اجتماعی بین المللی عربستان ۴۰ باشد آن را از صد کم کنیم عدد ۶۰ به دست می آید. بر این اساس در ادامه به سنجش میزان سرمایه اجتماعی بین المللی ایران و عربستان و همچنین مقایسه آنها می پردازیم.

۳. وضعیت سرمایه اجتماعی بین المللی ایران و عربستان

با مشخص شدن ابعاد، مؤلفه ها و شاخص های سرمایه اجتماعی بین المللی و همچنین نحوه و روش سنجش آنها امکان سنجش وضعیت سرمایه اجتماعی بین المللی برای کشورهای مورد نظر فراهم شد و اکنون بر این اساس باید با مراجعه به پایگاه های اطلاعاتی و شاخص های بین المللی به جمع آوری و تحلیل داده های مربوط به هر شاخص در سال های مورد بررسی (۱۳۵۷ تا ۱۳۹۵ شمسی / ۱۹۷۸ تا ۲۰۱۶ میلادی) پردازیم. بر اساس بررسی آماری وضعیت سرمایه اجتماعی بین المللی ایران و عربستان در این سالها ابتدا به تفکیک به بررسی وضعیت هر کشور و سپس به مقایسه آنها با یکدیگر می پردازیم.

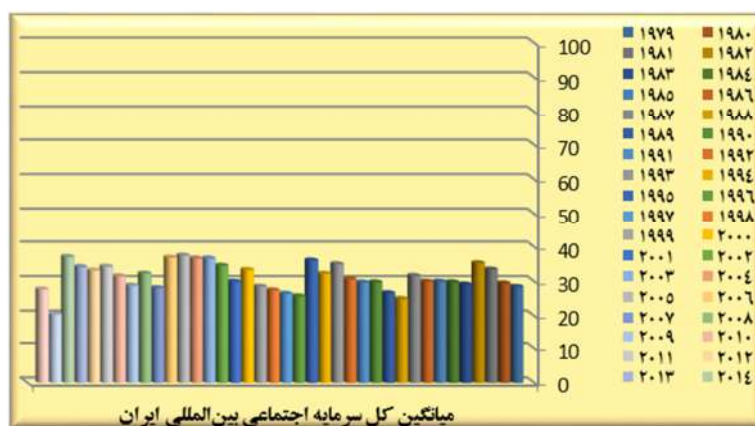
۱.۳ سرمایه اجتماعی بین المللی ایران

در میان ابعاد چهارگانه سرمایه اجتماعی بین المللی، جمهوری اسلامی ایران در کل سال های مورد بررسی بهترین عملکرد را با میانگین رتبه ۶۶ در بعد سیاسی داشته است و در مقابل بدترین عملکرد را نیز با میانگین رتبه ۱۲ در بعد اقتصادی برای خود به ثبت رسانده است.

در بعد اجتماعی و فرهنگی نیز به ترتیب میانگین رتبه‌های ۲۸ و ۴۴ را به خود اختصاص داده است. این در حالی است که میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی آن نیز ۳۷ بوده است. میانگین ابعاد و همچنین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی در نمودار زیر نشان داده شده است:

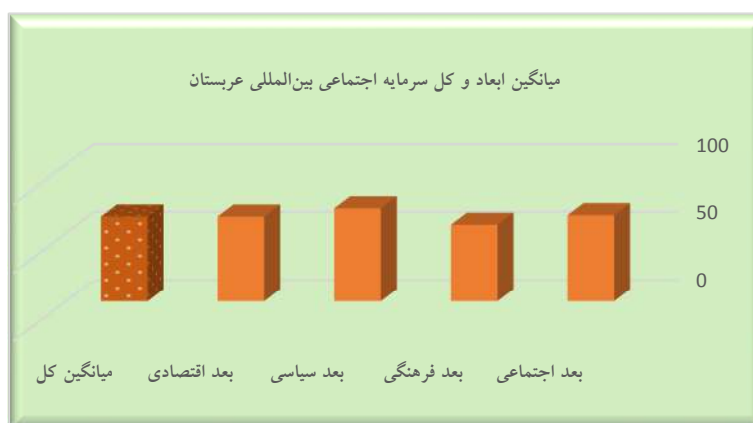

این در حالی است که میزان کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران نیز همانند ابعاد نامتوازن آن فراز و نشیب‌های بسیاری را در سال‌های پس از انقلاب اسلامی داشته است. ایران بالاترین و پایین‌ترین میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی را به ترتیب با میانگین ۳۸ و ۲۱ در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۱۵ به خود اختصاص داده است. میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران در سال‌های مورد مطالعه در نمودار زیر قابل مشاهده است:

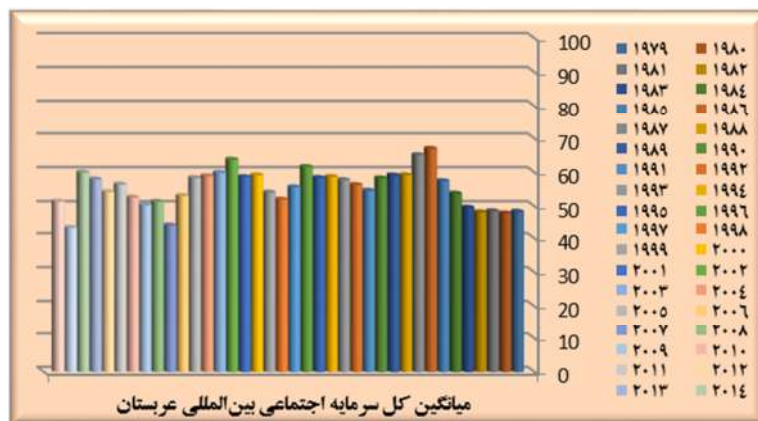

۲.۳ سرمایه اجتماعی بین‌المللی عربستان

ابعاد چهارگانه سرمایه اجتماعی بین‌المللی عربستان برخلاف ایران، متوازن‌تر بوده است؛ به طوری که اختلاف میانگین رتبه بهترین و بدترین ابعاد ۱۲ می‌باشد. به عبارت دیگر، عربستان در بعد سیاسی با میانگین رتبه ۶۸ بهترین عملکرد را داشته است و در مقابل بدترین عملکرد را نیز با میانگین رتبه ۵۶ در بعد فرهنگی برای خود به ثبت رسانده است. در بعد اجتماعی و اقتصادی نیز به ترتیب میانگین رتبه ۶۳ و ۶۲ را به دست آورده است. از طرف دیگر، میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی آن نیز ۶۲ بوده است. میانگین ابعاد کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی عربستان در نمودار زیر قابل مشاهده است:

در واقع میزان کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی عربستان وضعیت و جایگاه نسبتاً قابل قبولی را در سطح جهانی برای آن به دنبال داشته است. البته میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی عربستان نیز نوسانات زیادی را در سال‌های مختلف تجربه کرده است. این کشور بهترین عملکرد را در سال ۱۹۸۶ با میانگین رتبه ۶۷ داشته است، در حالی که در سال ۲۰۱۵ نیز با میانگین رتبه ۴۳ بدترین عملکرد را به ثبت رسانده است. نمودار صفحه بعد نشاگر میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی عربستان در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران است:

۳.۳ مقایسه سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان

میانگین رتبه ابعاد و کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال‌های مورد نظر برای دو کشور به صورت جداگانه بررسی و مشخص شد. حال مقایسه وضعیت این دو کشور در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و همچنین میزان کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور به منظور آشنایی با نوسانات متغیر مستقل تحقیق و همچنین وجود تفاوت‌ها و شباهت‌های آن‌ها در موضوعات مطرح شده اهمیت پیدا می‌کند. به همین جهت در این بخش از تحقیق به مقایسه میانگین ابعاد و کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در سال‌های پس از انقلاب اسلامی می‌پردازیم.

۱.۳.۳ بعد اجتماعی

در بعد اجتماعی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران از سال ۱۹۸۲ تا ۲۰۰۲ تقریباً روند یکسانی را طی کرده است که همواره بین میانگین ۲۳ و ۲۷ در نوسان بوده است، اما از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۷ روند افزایشی را طی کرده است که حتی به میانگین ۴۶ در سال ۲۰۰۶ نیز رسیده است، ولی دوباره در سرایشی افول قرار گرفته و سال ۲۰۰۹ به رتبه ۱۸ تنزل پیدا کرده است. در مقابل، سرمایه اجتماعی بین‌المللی عربستان از سال ۱۹۸۵ تا ۲۰۰۲ روند افزایشی را طی کرده است، اما از این سال به بعد همواره در سرایشی افول قرار داشته است؛ اگرچه در مقطعی نیز افزایش پیدا کرده است. به طور کلی در این بعد ایران با میانگین رتبه ۴۶ در سال ۲۰۰۶ بالاترین و با میانگین ۱۸ در سال ۲۰۰۹ پایین‌ترین میزان

سرمایه اجتماعی بین‌المللی را داشته است. در مقابل، عربستان در سال‌های ۱۹۹۶ و ۱۹۹۷ با میانگین رتبه ۸۰ و در سال ۲۰۱۶ با میانگین رتبه ۳۴ به ترتیب بالاترین و پایین‌ترین میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی را برای خود به ثبت رسانده است. میانگین بعد اجتماعی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در نمودار زیر مقایسه شده است:

۲.۳.۳ بعد فرهنگی

سنجش بعد فرهنگی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان برخلاف دیگر ابعاد با عدم وجود داده تا سال ۱۹۸۹ روبرو است، بنابراین محاسبات برای هر دو کشور از این سال به بعد شروع می‌شود. به طور کلی، ایران و عربستان در این بعد تقریباً عملکردی یکسان داشته‌اند و کاهش و افزایش آن تقریباً همزمان با یکدیگر بوده است. جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۹۹۳ میانگین رتبه ۶۲ را در بعد فرهنگی کسب کرده است، اما در سال ۲۰۱۵ رتبه آن به ۲۳ تنزل پیدا کرد، در مقابل، عربستان که در سال ۱۹۹۵ میانگین رتبه ۶۹ را در این بعد کسب کرده بود، در سال ۲۰۱۵ میانگین رتبه ۳۹ را به ثبت رساند که کمترین میزان در سال‌های مورد بررسی بوده است. میانگین بعد فرهنگی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان پس از پیروزی انقلاب اسلامی را در نمودار صفحه بعد می‌توان مشاهده کرد:

۳.۳.۳ بعد سیاسی

عملکرد ایران و عربستان در بعد سیاسی سرمایه اجتماعی بین‌المللی تقریباً یکسان بوده است، به طوری که ایران و عربستان در سال ۱۹۷۹ به ترتیب با میانگین ۴۶ و ۵۱ بهترین وضعیت و در سال ۲۰۱۵ نیز به ترتیب با میانگین ۱۵ و ۳ بدترین وضعیت را تجربه کرده‌اند. عربستان در سال ۱۹۸۲ با میانگین رتبه ۵۴ در مقابل میانگین رتبه ۷۲ ایران جایگاهی پایین‌تر داشته است و این وضعیت تا سال ۱۹۸۷ که عربستان با رتبه ۶۱ جایگاهی بهتر از ایران با رتبه ۵۷ کسب می‌کند ادامه داشته است و پس از آن نیز ایران همواره جایگاهی بالاتر از عربستان کسب کرده است. همان‌طور که در نمودار زیر مشاهده می‌شود، عملکرد ایران در این بعد به جز یک سال همواره نسبت به عربستان بهتر بوده است. میانگین بعد سیاسی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان پس از پیروزی انقلاب اسلامی در نمودار زیر به صورت مقایسه‌ای قابل مشاهده است:

۴.۳.۳ بعد اقتصادی

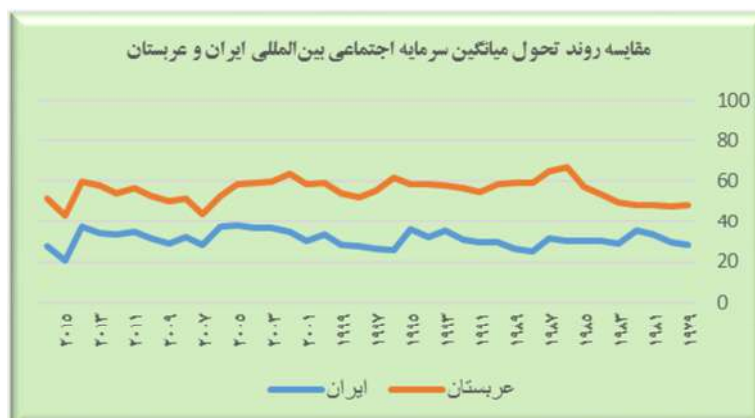
در بعد اقتصادی سرمایه اجتماعی بین المللی، ایران و عربستان بیشترین فاصله را در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی با یکدیگر داشته اند. ایران در سال ۲۰۱۴ با میانگین رتبه ۲۶ بالاترین و در سال ۲۰۰۸ با میانگین رتبه ۴ کمترین میزان سرمایه اجتماعی بین المللی در بعد اقتصادی را به ثبت رسانده است. در حالی که عربستان در سال‌های ۱۹۸۸ و ۱۹۹۴ با میانگین رتبه ۷۴ بهترین عملکرد را داشته است و در مقابل در سال ۱۹۸۲ نیز با میانگین رتبه ۴۰ بدترین عملکرد را تجربه کرده است. در واقع اصلی ترین چالش دو کشور در بعد اقتصادی سرمایه اجتماعی بین المللی خود را آشکار کرده است. همان طور که در نمودار زیر مشاهده می شود، در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی بدترین عملکرد عربستان با میانگین رتبه ۴۰ از بهترین عملکرد ایران با میانگین رتبه ۲۶ بالاتر بوده که بسیار معنادار است:

۵.۳.۳ میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان

سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در ابعاد چهارگانه اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در عین تفاوت در هر بعد، نوسانات بسیاری را نیز در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی داشته است. بر اساس محاسبات صورت گرفته، ایران بالاترین میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی را با میانگین رتبه ۳۸ در سال ۲۰۰۵ و کمترین میزان را با میانگین رتبه ۲۱ در سال ۲۰۱۵ به ثبت رسانده است. در مقابل عربستان با میانگین رتبه ۶۷ در سال ۱۹۸۶ بالاترین و با میانگین رتبه ۴۳ در سال ۲۰۱۵ کمترین میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی را به خود اختصاص داده است. روند تحول سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان پس از پیروزی انقلاب اسلامی در نمودار به تصویر کشیده شده است:

۴. سرمایه اجتماعی بین‌المللی و تحول در روابط ایران و عربستان پس از انقلاب اسلامی

برای آنکه تأثیر سرمایه اجتماعی بین‌المللی بر روابط ایران و عربستان در دوران پس از انقلاب اسلامی با دقت مورد بررسی قرار گیرد لازم است در عین توجه به نقاط عطف تاریخی که نشانگر ادوار مختلف روابط دو کشور هستند به ابعاد روابط آنها نیز توجه نماییم. بر این اساس، روابط ایران و عربستان پس از انقلاب اسلامی بر اساس نقاط عطف تاریخی به چهار دوره زمانی: از پیروزی انقلاب اسلامی تا شروع دولت سازندگی (۱۳۶۸-۱۳۵۷)، دوران سازندگی و اصلاحات (۱۳۸۳-۱۳۶۸)، دوران اصول‌گرایی (۱۳۹۱-۱۳۸۴) و از شروع دوران اعتدال‌گرایی یعنی از سال ۱۳۹۲ به بعد تقسیم بندی شده است. همچنین برای بررسی ابعاد روابط دو کشور نیز همانند ابعاد چهارگانه سرمایه اجتماعی بین‌المللی از ابعاد چهارگانه اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی استفاده می‌شود.

برای اینکه بتوانیم میزان تأثیر هر یک از ابعاد و همچنین میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی را بر ابعاد و کل روابط ایران و عربستان مورد بررسی قرار دهیم بایستی سطح روابط آنها را نیز مانند سرمایه اجتماعی بین‌المللی آنها کمی و سنجش‌پذیر کنیم. برای آنکه این هدف محقق شود روابط ایران و عربستان را به هشت سطح (از جنگ تا هم‌پیمانی بر اساس جدول زیر) تقسیم‌بندی نموده و برای هر کدام از آنها امتیازاتی در نظر می‌گیریم و بر این اساس تحول در وضعیت سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور و سطح روابط آنها را مورد بررسی قرار می‌دهیم:

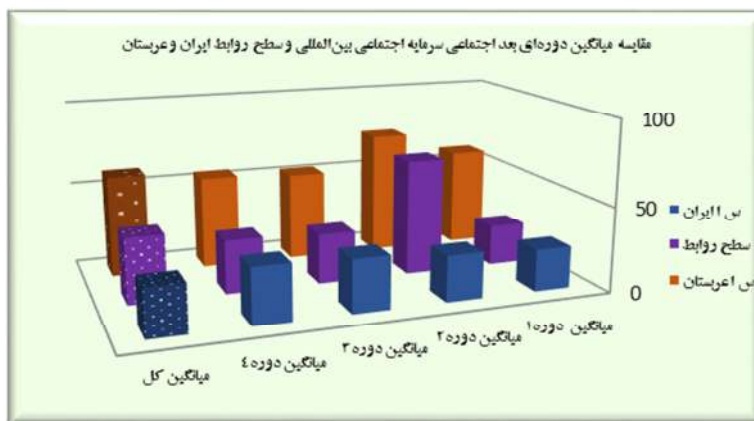
سطح روابط	هم‌پیمانی	همکاری نزدیک	روابط دوستانه	بی‌طرفی	رقابت	روابط تنش‌آمیز	روابط خصمانه	جنگ
امتیاز	۱۰۰	۹۰- ۷۵	۷۵- ۶۰	۶۰- ۴۵	۴۵- ۳۰	۳۰- ۱۵	۱۵- ۰	۰

۱.۴ بعد اجتماعی

در دوره اول روابط دو کشور، میانگین رتبه بعد اجتماعی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان به ترتیب ۲۵ و ۵۹ بوده است. فاصله ۳۴ درصدی بین وضعیت دو کشور باعث شده مناسبات اجتماعی آنها با امتیاز ۲۴ نشان‌دهنده سطح روابط تنش‌آمیز باشد. از مصادیق بارز این وضعیت نیز می‌توان به مشارکت‌هایی که عربستان در مقاطعی از جنگ تحمیلی به نفع عراق داشت یاد کرد، اما در دوره دوم روابط دو کشور که ایران میانگین رتبه ۲۷ را در مقابل میانگین رتبه ۷۳ عربستان کسب کرد، روابط اجتماعی آنها گسترش پیدا کرد. در این دوره گرچه فاصله میانگین دو کشور نسبت به دوره قبل با ۱۲ درصد افزایش به ۴۶ رسید، اما سطح روابط دو کشور با کسب امتیاز ۶۸ در حالتی دوستانه قرار داشت. دلیل این بهبودی را می‌توان روند رو به رشد این بعد از سرمایه اجتماعی بین‌المللی در هر دو کشور نسبت به دوره قبل دانست. این موضوع با مرور موافقت‌نامه‌هایی که در این دوره در زمینه اجتماعی بین دو کشور به امضا رسیدند آشکارتر می‌شود (دفتر بازرگانی کشورهای عربی و آفریقایی، ۱۳۹۳).

اما مهم‌ترین تغییر و تحولات این بعد از سرمایه اجتماعی بین‌المللی در دوره سوم روابط دو کشور به وقوع پیوست. بدین صورت که سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران در این بعد با میانگین رتبه ۳۱ روند رشد خود را حفظ کرد، در حالی که در مقابل، عربستان با میانگین رتبه ۵۳ نسبت به دوره قبل در این بعد ۲۰ درصد تنزل داشت. این موضوع باعث کاهش امتیاز سطح روابط دو کشور به ۲۹ شد. به همین جهت در این دوره محمود احمدی‌نژاد ریاست جمهوری ایران ۵ بار به عربستان سفر کرد که ۴ بار با هدف مشارکت در اجلاس مشترک صورت گرفت، اما در مقابل، هیچ یک از مقامات بلندپایه عربستان به ایران سفر نکردند (دیپلماسی ایرانی، ۱۳۹۱).

این در حالی است که در دوره چهارم این بعد روند افزایشی داشته است و ایران و عربستان به ترتیب میانگین رتبه ۳۳ و ۵۵ را به خود اختصاص دادند. این روند افزایشی باعث شده است تا امتیاز سطح روابط دو کشور به ۳۱ ارتقا پیدا کند که نشانگر افزایش رقابت اجتماعی بین آنهاست. میانگین کل بعد اجتماعی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان نیز به ترتیب ۲۸ و ۶۰ بوده است که باعث شده امتیاز سطح روابط دو کشور ۳۸ باشد. میانگین بعد اجتماعی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان و سطح روابط آنها در چهار دوره مورد نظر در نمودار زیر نشان داده شده است:

۲.۴ بعد فرهنگی

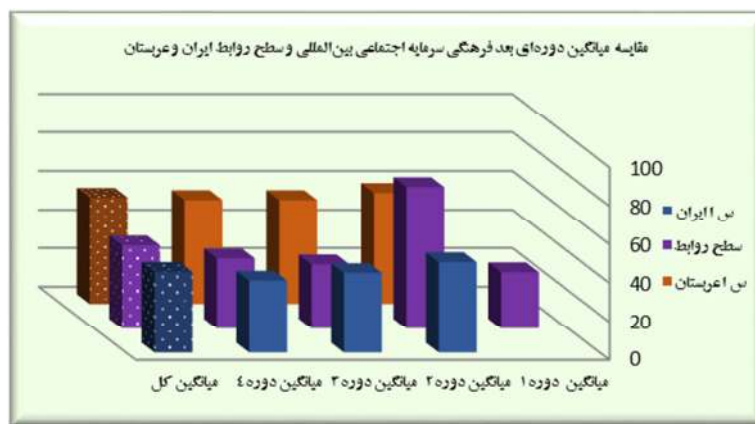
به دلایلی که عنوان شد، در دوره اول روابط ایران و عربستان داده شاخص‌های بعد فرهنگی در دسترس نیست و به همین جهت بایستی از شواهد موجود به منظور تحلیل و تبیین روابط دو کشور بهره گرفت. بر اساس این شواهد نیز روابط دو کشور در این دوره بیشتر تحت تأثیر جهت‌گیری‌های ایدئولوژیک و گرایش‌های امنیتی دو کشور بود. به عبارت دیگر، در این دوره ورود ایرانی‌ها به عربستان به منظور سیاسی کردن مراسم حج (محمدی، ۱۳۹۰: ۱۶۳) و توافق عربستان با اسرائیل به دنبال طرح هشت ماده‌ای ملک فهد (خبرگزاری صدا و سیما، ۱۳۹۵) همواره محل اختلاف بین دو کشور بود که وقوع جنگ احتمالی نیز بر شدت آنها افزود. بر این اساس از نظر بعد فرهنگی میانگین امتیاز ۲۹ به روابط دو کشور در این دوره تعلق می‌گیرد که نشانگر تنش در روابط آنهاست.

ایران و عربستان در دوره دوم روابط خودشان به ترتیب میانگین رتبه ۴۷ و ۵۸ را در بعد فرهنگی سرمایه اجتماعی بین‌المللی به خود اختصاص دادند که این فاصله ۹ درصدی با افزایش امتیاز مناسبات فرهنگی دو کشور به ۷۳ نسبتاً همخوانی دارد و نمود این امر را می‌توان در افزایش بیش از پنج برابری زائرین حج عمره ایرانی در سال ۱۳۸۳ دید (جعفری، ۱۳۸۹).

برخلاف دوره دوم روابط ایران و عربستان، در دوره سوم، میانگین بعد فرهنگی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان به ترتیب با رتبه ۴۱ و ۵۴ نسبت به دوره قبل کاهش یافت. همزمان با این کاهش، میانگین امتیاز سطح روابط دو کشور نیز به ۳۳ تنزل پیدا کرد.

از طرف دیگر، فاصله امتیاز بین دو کشور نیز نسبت به دوره قبل با ۴ درصد افزایش به رتبه ۱۳ رسید. سطح نازل روابط دو کشور در این دوره را می‌توان از لغو دعوت از ملک عبدال... به منظور شرکت در اجلاس سران غیرمتعهدها دریافت (دیپلماسی ایرانی، ۱۳۹۱).

در دوره چهارم، ایران و عربستان به ترتیب میانگین رتبه ۳۸ و ۵۴ را در بعد فرهنگی سرمایه اجتماعی بین‌المللی برای خود به ثبت رسانده‌اند که در میانگین رتبه عربستان تغییری نسبت به دوره قبل حاصل نشده، اما ایران عملکرد ضعیف تری داشته است. این موضوع باعث شده است تا امتیاز ۳۶ به مناسبات فرهنگی دو کشور تعلق گیرد. در این دوره گرچه حج عمره از سوی ایران لغو شد (انتخاب، ۱۳۹۴) و همچنین حج تمتع نیز به حالت تعلیق در آمد، با این وجود روابط دو کشور نسبت به دوره قبل ۳ درصد افزایش یافت. دلیل این امر را می‌توان ناشی از تغییر دولت در ایران دانست که در روزهای نخست نوید بهبودی روابط را می‌داد. میانگین کل بعد فرهنگی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان نیز به ترتیب ۴۲ و ۵۵ بوده است که میانگین امتیاز ۴۳ را برای روابط فرهنگی دو کشور در پی داشته است. مقایسه میانگین دوره‌ای بعد فرهنگی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان و سطح روابط آنها در نمودار صفحه بعد قابل مشاهده است:

۳.۴ بعد سیاسی

میانگین رتبه بعد سیاسی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در دوره اول روابط دو کشور به ترتیب ۵۳ و ۵۱ بوده است. این در حالی است که امتیاز تعلق گرفته به سطح روابط سیاسی دو کشور ۲۹ است. از مهم‌ترین نگرانی‌های عربستان در این دوره تعارض

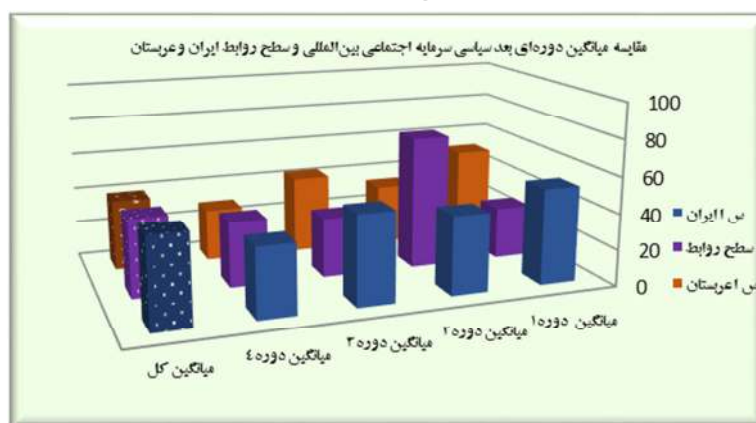
ایدئولوژیک انقلاب اسلامی ایران با نظام پادشاهی سعودی بود. به عبارت دیگر، بر اساس سیاست اعلامی انقلابیون ایران مبنی بر ضرورت از بین بردن نظام‌های پادشاهی و تأکید بر صدور انقلاب باعث افزایش احساس ناامنی عربستان و افزایش تنش در روابط دو کشور شد (Keynoush, 2016: 109-110).

در دوره دوم، میانگین رتبه بعد سیاسی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان به ترتیب ۴۳ و ۳۴ بود و هر دو کشور نسبت به دوره اول افت محسوسی در وضعیت خود داشتند. از طرف دیگر فاصله سرمایه اجتماعی بین‌المللی این بعد دو کشور نیز نسبت به دوره قبل از ۲ به ۹ افزایش پیدا کرد که این امر باعث افزایش امتیاز سطح روابط دو کشور به ۷۳ گردید. از مهم‌ترین مصادیق روابط دوستانه این دوره نیز می‌توان به امضای تفاهم‌نامه امنیتی بین دو کشور در سال ۲۰۰۱ اشاره کرد.

در دوره سوم نیز مانند دوره اول روابط دو کشور، بعد سیاسی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان با افزایش مواجه شد و به ترتیب به میانگین رتبه ۴۹ و ۴۳ رسید، گرچه در این دوره فاصله بعد سیاسی سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور نسبت به دوره قبل به ۶ درصد کاهش پیدا کرد، اما امتیاز روابط دو کشور با ۴۰ درصد کاهش نسبت به دوره قبل به ۳۳ درصد تنزل پیدا کرد. بازگشت ایران در این دوره به ارزش‌های انقلابی باعث شد تا بی.بی.سی در نظرسنجی‌ای که راجع به نظرات مردم جهان در مورد برخی از کشورها که در آوریل ۲۰۰۸ منتشر شد ایران و اسرائیل را به عنوان منفی‌ترین چهره در جهان معرفی کند (ر.ک: یزدان‌فام ۱۳۹۲). این موضوع میزان اعتماد جامعه بین‌المللی به ایران را نشان می‌دهد که در نوع روابط نه تنها با عربستان که با تمامی کشورها و به ویژه کشورهایی که دموکراتیک‌تر هستند و افکار عمومی نقش تعیین‌کننده‌ای در آن دارند، مؤثر بود.

برخلاف دوره سوم، دوره چهارم روابط دو کشور با کاهش رتبه بعد سیاسی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان همراه بوده است و این دو کشور به ترتیب میانگین رتبه ۳۸ و ۲۹ را به خود اختصاص داده‌اند. با افزایش فاصله دو کشور به ۹ و همچنین کاهش همزمان سرمایه اجتماعی بین‌المللی آنها، امتیاز سطح روابط دو کشور نیز به ۳۶ افزایش پیدا کرد. این افزایش اختلافات باعث شد در بیانیه پایانی آخرین اجلاس سازمان همکاری اسلامی با نفوذ و دخالت عربستان چهار بند (۳۰، ۳۱، ۳۲ و ۳۴) علیه ایران گنجانده شود (OIC, 2016). با وجود این، بارقه‌هایی از بهبود روابط در بعد سیاسی در

مسئله لبنان (دویچه وله فارسی، ۲۰۱۶) و آخرین نشست اوپک در آذر سال ۱۳۹۵ بین دو کشور نیز دیده شد (خبرآنلاین، ۱۳۹۵). میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان نیز به ترتیب رتبه ۴۹ و ۳۹ بوده است، در حالی که روابط سیاسی دو کشور میانگین امتیاز ۴۳ را کسب می‌کند. مقایسه میانگین دوره‌ای بعد سیاسی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان و همچنین سطح روابط آنها در نمودار زیر نشان داده شده است:

۴.۴ بعد اقتصادی

ایران و عربستان در دوره اول به ترتیب میانگین رتبه ۱۱ و ۵۵ را در بعد اقتصادی سرمایه اجتماعی بین‌المللی به خود اختصاص دادند. فاصله ۴۴ درصدی بین دو کشور با امتیاز ۲۸ در مناسبات اقتصادی دو کشور همخوانی بسیاری دارد. در واقع در این دوره، «به جز دوران دولت موقت که عربستان از روابط و به ویژه روابط اقتصادی خود با ایران استقبال کرد» (مهدی‌زاده، ۱۳۸۲)، در باقی سال‌ها روابط اقتصادی دو کشور در سطح بسیار نازلی قرار داشت.

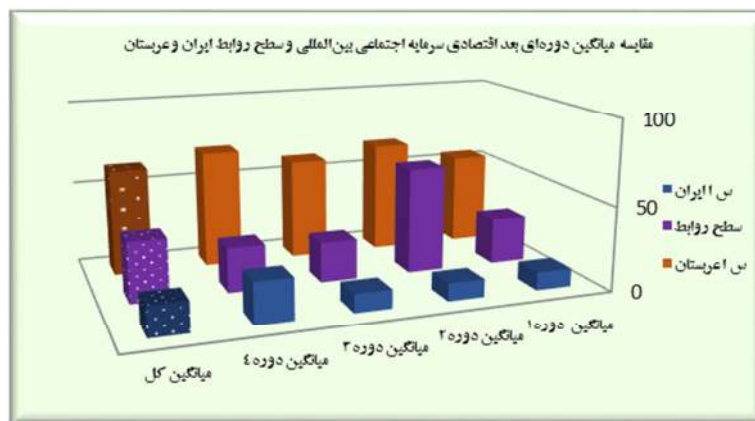
در دوره دوم میانگین سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران نسبت به دوره قبل تغییر زیادی پیدا نکرد، اما در مقابل میانگین رتبه عربستان با ۱۲ درصد افزایش به عدد ۶۷ رسید. این موضوع باعث افزایش سطح همکاری‌های دو کشور به امتیاز ۶۳ شد. به طوری که «میزان صادرات ایران به عربستان که در سال ۱۹۹۰ به مقدار ۱۵۹.۰۰۰ هزار دلار بود، در سال ۲۰۰۴ به ۲۴۸ میلیون دلار ارتقا پیدا کرد» (Atlas Media, 2014b). از طرف دیگر هفت اجلاس کمیسیون مشترک همکاری‌های اقتصادی بین دو کشور از سال ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۴ به

طور متناوب در تهران و ریاض برگزار گردید که پس از انقلاب اسلامی بی سابقه بود (دفتر بازرگانی کشورهای عربی و آفریقایی، ۱۳۹۳).

میانگین بعد اقتصادی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در دوره سوم به ترتیب رتبه ۱۱ و ۶۱ بود که وضعیت ایران در این دوره نسبت به دوره قبل تغییری پیدا نکرد، اما عربستان با کاهش ۷ درصدی بعد اقتصادی سرمایه اجتماعی بین‌المللی خود نسبت به دوره قبل مواجه شد. به همین جهت در این دوره سطح مناسبات اقتصادی دو کشور به ۳۶ کاهش پیدا کرد. به عنوان مثال «میزان صادرات ایران به عربستان که از سال ۱۹۸۹ روند صعودی را تجربه کرده بود، در سال ۲۰۰۵ به ۴۴۴ میلیون دلار رسید، اما این میزان در سال ۲۰۱۱ به ۷۴/۱ میلیون دلار کاهش پیدا کرد» (Atlas Media, 2014b). نرخ تورم نیز در این دوره در هر دو کشور افزایش پیدا کرد و نرخ تورم ایران و عربستان در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۱۲ به ترتیب از ۱۳/۴ به ۲۷/۴ و ۰/۷ به ۲/۹ افزایش پیدا کرد (World Bank, 2015).

ایران و عربستان در دوره چهارم روابطشان به ترتیب میانگین رتبه ۲۴ و ۷۰ را برای خود به ثبت رسانده‌اند، در حالی که فاصله بعد اقتصادی سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور نسبت به دوره قبل با چهار درصد کاهش به رتبه ۴۶ رسید. از طرف دیگر، هر دو کشور نسبت به دوره قبل با افزایش بعد اقتصادی سرمایه اجتماعی بین‌المللی خود مواجه شدند. به همین جهت واردات ایران در سال ۱۳۹۲ از عربستان مقدار ۴۴.۲۵۵.۱۸۸ دلار بود، اما در سال ۱۳۹۴ این رقم با افزایش قابل توجه به ۷۶.۹۸۲.۸۸۷ دلار رسید. در همین سال‌ها صادرات ایران به عربستان نیز از ۹۱.۴۵۰.۱۳۴ دلار به ۱۵۱.۰۶۰.۲۱۲ دلار افزایش پیدا کرد (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران، ۱۳۹۵). میانگین رتبه بعد اقتصادی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در کل سال‌های مورد نظر تحقیق نیز به ترتیب ۱۸ و ۶۳ بوده است که امتیاز ۳۵ را در سطح مناسبات اقتصادی دو کشور باعث شده است. میانگین بعد اقتصادی سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان و همچنین سطح روابط آنها در هر چهار دوره در نمودار زیر آمده است:

۵.۴ تحول در روند دوره‌ای سرمایه اجتماعی بین‌المللی

گرچه بررسی هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان بسیاری از زوایای تاریک و مبهم روابط دو کشور را روشن می‌کند، اما بررسی میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور در دوره‌های مختلف روابط آنها بهتر می‌تواند میزان اثرگذاری سرمایه اجتماعی بین‌المللی بر روابط این دو کشور را نشان دهد. به همین جهت در ادامه به بررسی دوره‌ای کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی و مقایسه آن با تحول سطح روابط دو کشور می‌پردازیم.

میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در دوره اول روابط دو کشور به ترتیب ۳۰ و ۵۵ بوده است. فاصله ۲۵ درصدی میان سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور، امتیاز ۲۸ را برای سطح روابط دو کشور به جا گذاشته است که از وجود تنش در روابط آنها حکایت می‌کند. این موضوع از «حمایت ملک خالد در کنفرانس سازمان اسلامی در طائف از صدام حسین و اعتراض او در پیام خود به امام خمینی (ره) نسبت به مراسم براهت از مشرکین ایرانیان در مکه» به خوبی آشکار می‌شود (مشرق‌نیوز، ۱۳۹۱). به دنبال آن در سال ۱۹۸۲ نیز با انتصاب آقای موسوی خوئینی‌ها به سرپرستی زائران ایرانی، مراسم براهت از مشرکین با شدت بیشتری در مکه پیگیری شد که این اختلافات در نهایت در سال ۱۹۸۷ به دنبال واقعه حج باعث قطع روابط دو کشور گردید. به طور کلی به منظور نشان دادن تنش در روابط دو کشور در این دوره می‌توان از واکنش رهبر انقلاب ایران به واقعه

حج که گفت: «اگر ما از صدام بگذریم از این جنایت و بانیانش نخواهیم گذشت» (بسیج‌نیوز، ۱۳۹۴) سخن گفت.

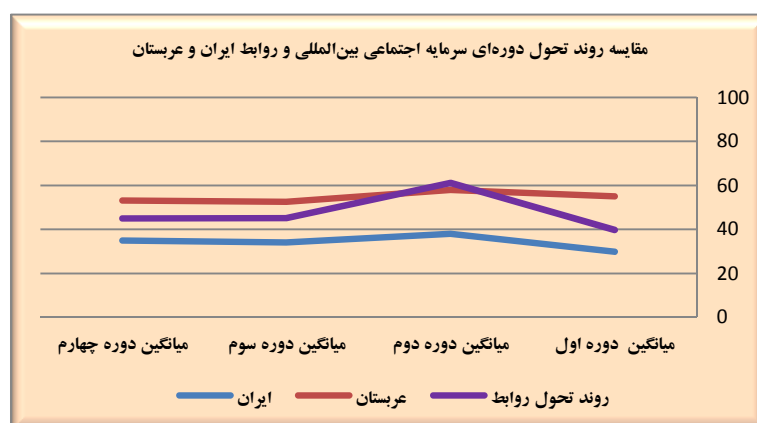
میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در دوره دوم به ترتیب ۳۸ و ۵۸ بود که نسبت به دوره قبل هر کدام ۸ و ۳ درصد افزایش داشتند که این امر موجب کاهش ۵ درصدی فاصله سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور شد. روند صعودی سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور نسبت به دوره قبل با افزایش امتیاز سطح روابط دو کشور به امتیاز ۷۰ همخوانی دارد. این افزایش را می‌توان در حوزه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مشاهده نمود. شاید مهم‌ترین مصداق آن نیز این است که «زمانی که احتمال حمله مستقیم آمریکا به ایران زیاد بود، عربستانی‌ها به دلیل حسن نیت خود، مقامات ایران را از جزئیات طرح حمله احتمالی باخبر کردند» (ویکی‌پدیا، ۱۳۹۵).

میزان کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در دوره سوم روابط دو کشور نیز به ترتیب ۳۴ و ۵۳ بود که هر دو کشور نسبت به دوره قبل به ترتیب با کاهش ۴ و ۵ درصدی در این زمینه مواجه شدند، این موضوع باعث شد تا سطح روابط دو کشور نیز با میانگین امتیاز ۳۰ در قالب تنش و رقابت تعریف شود. به همین جهت گفته می‌شود «کارشناسان، دوران ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد را اوج بی‌اعتمادی عربستان و ایران و بلندتر شدن دیوار روابط تیره و تار اقتصادی و سیاسی میان دو کشور می‌دانند» (ایسکانیوز، ۱۳۹۴).

میانگین کل سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان در دوره چهارم روابط دو کشور نیز به ترتیب ۳۵ و ۵۳ بوده است که نسبت به دوره قبل ایران با افزایش یک درصدی مواجه بوده و در وضعیت عربستان نیز تغییری حاصل نشده است. این موضوع نیز به افزایش اندک امتیاز سطح روابط دو کشور به ۳۳ منتهی شد. البته گرچه پس از روی کار آمدن دولت جدید در ایران و ابراز تمایل آن به بهبود روابط با عربستان در نهایت روابط ایران و عربستان برای دومین بار پس از انقلاب اسلامی قطع گردید، اما بارقه‌هایی از بهبودی روابط نیز بین دو کشور مشاهده شده است که به آن‌ها اشاره می‌شود.

هر چند روابط ایران و عربستان در دوران اخیر به حدی رسید که «عادل‌الطریفی، وزیر فرهنگ عربستان اظهار داشت رابطه ریاض با تهران در زمان محمود احمدی‌نژاد رئیس‌جمهور اصولگرای سابق خیلی بهتر بود» (فارس‌نیوز، ۱۳۹۴) و در مقابل روحانی نیز در سخنرانی خود در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در نیویورک از عربستان سعودی به

عنوان «کشور ترویج‌کننده نفرت و تعصب فرقه‌ای» یاد کرد (آفتاب‌نیوز، ۱۳۹۵)، اما روابط دو کشور در این سطح باقی نماند و رخدادهایی در اواخر سال ۲۰۱۶ مانند توافق آنها در اوپک و مسئله لبنان باعث اظهارنظرهای امیدوارکننده‌ای از سوی مقامات دو طرف گردید که نوید گسترش روابط آنها را در آینده‌ای قابل پیش‌بینی می‌دهد. مقایسه میانگین دوره‌ای سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان و سطح روابط آنها که به خوبی تأثیر سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور بر روابطشان را نشان می‌دهد، در نمودار زیر نشان داده شده است:

۵. نتیجه‌گیری

ایران و عربستان در بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی بین‌المللی بیشترین وجه اشتراک را در شاخص‌های ابعاد سیاسی و فرهنگی دارند و در مقابل در شاخص‌های اجتماعی و به ویژه اقتصادی با فاصله بسیاری، عربستان هماهنگ با ارزش‌ها و هنجارهای مسلط جامعه بین‌المللی حرکت می‌کند، در حالی که ایران در نقطه مقابل آن قرار دارد. این موضوع باعث شده است تا دو کشور بیشترین حوزه‌های اختلاف خود را در ابعاد سیاسی و فرهنگی ببینند.

به طور کلی یافته‌های پژوهش حکایت از این دارد که هر زمان سرمایه اجتماعی بین‌المللی در دو کشور به طور همزمان شروع به رشد می‌کند، روابط آنها از حالت تنش و رقابت خارج شده و به سمت روابط دوستانه و همکاری سوق پیدا می‌کند. در مقابل زمانی که سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور همزمان با هم شروع به نزول کرده است، اغلب

روابط دو کشور از حالت رقابت نیز دور شده و آنها در مسیر تنش و خصومت گام برداشته‌اند. از طرف دیگر، هرگاه سرمایه اجتماعی بین‌المللی یک کشور افزایش یافته و سرمایه اجتماعی بین‌المللی کشور مقابل کاهش یافته نیز روابط دو کشور به سمت تنش و خصومت سوق پیدا کرده است.

البته در کنار این قاعده اصلی، قاعده‌مندی‌های جزئی‌تری نیز می‌توان از بررسی تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بین‌المللی بر ابعاد روابط ایران و عربستان ارائه کرد. بررسی‌ها حکایت از آن دارند که افزایش میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی دو کشور به طور همزمان، روابط دو کشور را به سمت تنش و خصومت سوق می‌دهد و کاهش همزمان آن، روابط دو کشور را به همکاری سوق می‌دهد. در بعد اقتصادی نیز بدون در نظر گرفتن میزان سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران، هرگاه سرمایه اجتماعی بین‌المللی عربستان روند افزایشی داشته است، روابط دو کشور نیز به همکاری گرایش داشته است و بالعکس. درک دقیق و رصد دائمی وضعیت سرمایه اجتماعی بین‌المللی ایران و عربستان و سطح روابط دو کشور نه تنها به افزایش این قاعده‌مندی‌ها و در نتیجه درک بهتر روابط آنها کمک می‌کند، بلکه می‌تواند الگویی برای بررسی روابط ایران با سایر کشورها نیز باشد.

کتاب‌نامه

آفتاب نیوز (۱۳۹۵)، «دلیل تغییر لحن و انتقادهای شدید روحانی و ظریف از عربستان چیست؟ مقصر کیست؟»، قابل دسترس در: <http://aftabnews.ir/fa/news/400656>
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران (۱۳۹۴)، «آمار کل صادرات و واردات به مقصد جمهوری اسلامی ایران»، قابل دسترس در:

<http://www.tccim.ir/ImpExpStats.aspx?slcImpExp>

انتخاب (۱۳۹۴)، «سفر عمره رسماً تعلیق شد»، قابل دسترس در:

<http://www.entekhab.ir/fa/news/198869>

ایسکانیوز (۱۳۹۴)، «سیر روابط تهران و ریاض از تیرگی روابط تا طلایی‌ترین دوران»، قابل دسترس در:

<http://www.iscanews.ir/news/241174>

بسیج‌نیوز (۱۳۹۴)، «بازخوانی متن کامل پیام امام(ره) به مناسبت سالگرد حج خونین»، قابل دسترس در:

<http://basijnews.ir/fa/news/8507271>

بوگلسدیک، جورج و اسکایک تونون (۱۳۸۷)، «سرمایه اجتماعی و رشد اقتصادی منطقه‌ای»، ترجمه: حمیدرضا مقصودی، راهبرد یاس، شماره ۱۶، صص ۹۳-۵۷.

تأثیر سرمایه اجتماعی بین‌المللی بر روابط ایران و عربستان پس از ... ۵۳

ترنر، جانانان (۱۳۸۸)، **تشکیل سرمایه اجتماعی در سطوح خرد، میانه و کلان**، ترجمه: نیر پیراهری، مدیریت و سرمایه اجتماعی، شماره ۴۰، صص ۱۸۴-۱۵۷.

توسلی، غلامعباس و مرضیه موسوی (۱۳۸۲)، «مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید با تأکید بر نظریه‌های سرمایه اجتماعی»، **نشریه جهاد دانشگاهی**، دوره ۱۱، شماره ۴ (زمستان)، صص ۳۲-۱.

جعفری، امیر (۱۳۸۹)، «بررسی روابط ایران و عربستان»، قابل دسترس در:

<http://khavarmiane.persianblog.ir/post/5>

خبرآنلاین (۱۳۹۵)، «پیروزی نفتی ایران در اوپک»، قابل دسترس در:

<http://www.khabaronline.ir/detail/607389>

خبرگزاری صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵)، «ابعاد حمایت‌های عربستان از رژیم بعثی صدام در دوران جنگ تحمیلی»، قابل دسترس در: <http://www.iribnews.ir/fa/news/1302470>

دفتر بازرگانی کشورهای عربی و آفریقایی (۱۳۹۳)، «همکاری‌های عربستان سعودی با جمهوری اسلامی ایران»، قابل دسترس در:

<http://tccim.ir/images/docs/Countries/32%20Saudi%20Arabia/g-saudi-arabia-4.pdf>

دوپیچه وله فارسی (۲۰۱۶)، «ایران و عربستان در سال ۲۰۱۶: خصومت شدید، همگرایی محدود»، قابل دسترس در: <http://www.dw.com/fa.ir>

دیپلماسی ایرانی (۱۳۹۱)، «آیا احمدی‌نژاد برای پنجمین بار به عربستان سعودی می‌رود؟»، قابل دسترس در: <http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1905162>

رضایی، علی‌اکبر و ارسالان فتحی‌پور (۱۳۹۲)، **سرمایه اجتماعی، مفاهیم و مدل‌های سنجش**، تهران: فرهنگ و تمدن.

شویره، کریستان و الیویه فونتن (۱۳۹۵)، **واژگان پی‌یوردیو**، ترجمه: مرتضی کتبی، تهران: نشر نی.

شیرخانی، محمدعلی و محمد خلف رضایی (۱۳۹۴)، «سرمایه اجتماعی و رقابت‌پذیری در نظام بین‌الملل»، **فصلنامه سیاست**، دوره ۴۵، شماره ۳، صص ۷۴۰-۷۲۱.

شیرخانی، محمدعلی و نسیم‌السادات واسعی‌زاده (۱۳۹۱)، «سرمایه اجتماعی و امنیت بین‌الملل»، **فصلنامه سیاست**، دوره ۴۲، شماره ۲ (تابستان)، صص ۱۲۸-۱۱۳.

غفاری، غلامرضا (۱۳۹۰)، **سرمایه اجتماعی و امنیت انتظامی**، تهران: نشر جامعه‌شناسان.

فارس‌نیوز (۱۳۹۴)، «وزیر سعودی: روابط با ایران در زمان احمدی‌نژاد اصولگرا بهتر از روحانی اصلاح‌طلب بود»، قابل دسترس در: <http://www.farsnews.com/13941209000858>

کریمی، مصطفی (۱۳۸۹)، «بررسی نقش و تحولات سرمایه اجتماعی جامعه ایران در دوران دفاع مقدس»، **نگین ایران**، دوره ۹، شماره ۳۵، صص ۹۲-۶۹.

محمدی، منوچهر (۱۳۹۰)، **بازتاب جهانی انقلاب اسلامی**، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

مستقیم، بهرام و نسیم السادات واسعی زاده (۱۳۸۹)، «فناوری اطلاعات و سرمایه اجتماعی در عرصه بین‌المللی»، فصلنامه سیاست، دوره ۴۰، شماره ۱، صص ۲۹۳-۲۷۹.

مشرق‌نیوز (۱۳۹۱)، «اینفوگرافیک / روزشمار روابط تهران و ریاض»، قابل دسترس در:

<http://www.mashreghnews.ir/fa/news/147528>

مهدی‌زاده، اکبر (۱۳۸۳)، «بررسی سیاست خارجی و رفتار عربستان در قبال جنگ ایران و عراق»، نگین ایران، دوره ۱، شماره ۴، صص ۳۲-۴۰.

نصری، قدیر (۱۳۹۳)، «مناطق حیاتی خاورمیانه، تهران: نشر دانشگاه امام صادق».

نوغانی، محسن و احمدرضا اصغر پور ماسوله (۱۳۸۷)، «بررسی تطبیقی رویکردها و شاخص‌های مورد استفاده در سنجش سرمایه اجتماعی»، فرایند مدیریت و توسعه، شماره ۶۹-۶۸.

ویکی‌پدیا (۱۳۹۵)، «روابط ایران و عربستان سعودی»، قابل دسترس در:

<https://fa.wikipedia.org/wiki>

یزدان فام، محمود (۱۳۹۳)، *دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: نشر پژوهشکده مطالعات راهبردی.

Atlas, Media (2014a), "Economic Complexity Rankings", Available At: <http://atlas.media.mit.edu>

Atlas, Media (2014b), "Export", Available At: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/aze/#Exports>.

Bourdieu, Pierr and Loice Wacquant (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: Yniversity of Chicago.

EPI (Environmental Performance Index) (2016), "Environmental Performance Index", Available At: <http://epi.yale.edu>.

Gauntlett, David (2011), *Making is Conecting: The Social Meaning of Creativity*, Available At: <http://www.makingisconnecting.org/gauntlett2011-extract-sc.pdf>.

GGGR (Global Gender Gap Report) (2015), Available At: https://en.wikipedia.org/wiki/Global_Gender_Gap_Report.

Global Peace Index (2016), "Global Peace Index", Available At: <http://162.243.170.40/#/page/indexes/global-peace-index>.

Grootaert, Christan (1998), *Social Capital: The Missing Link? Social Capital Initiative Working*, World Bank, Washington D. C.

Heritage Foundation (2016), "Index of Economic Freedom", Available At: <http://www.digitalheritage2015.org/>

Keynoush, Banafsheh (2016), *Saudi Arabia and Iran; Friends or Foes?*, New York: Palgrave Macmillan.

Legatum Institute (2015), "The Legatum Prosperity Index", Available At: <http://www.prosperity.com/rankings>.

- Lin, Nan (2001), *Social Capital a Theory of Social Structure and Action*, New York: Cambridge University, Available At: <http://www.insna.org/PDF/Keynote/1999.pdf>.
- OIC (Organisation of Islamic Cooperation) (2016), “Final Communique of the 13Th Islamic Summit Conference”, Available At: <http://www.oic-oci.org/docdown/?docID=14&refID=5>.
- Rathbun, Brian (2011), *Trust in International Cooperation: International Security Institutions, Domestic Politics and American Multilateralism*, Cambridge, Cambridge University Press.
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) (2015), “Military Expenditure Data: 1988–2015”, Available At: <https://www.sipri.org/databases/milex>.
- Systemicpeace (2014), “Polity IV Individual Country Regime Trends, 1946-2013”, Available At: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>.
- Terrorism Index (2015), “Terrorism Index”, Available At: <http://162.243.170.40/#/page/indexes/terrorism-index>.
- The Global Economy (2016a), “Social Globalization Index”, Available At: http://www.theglobaleconomy.com/rankings/kof_soc_glob/.
- The Global Economy (2016b), “Economic Globalization Index”, Available At: http://www.theglobaleconomy.com/rankings/kof_econ_glob/.
- The Global Economy (2016b), “Political Globalization Index”, Available At: http://www.theglobaleconomy.com/rankings/kof_pol_glob/.
- Transparency International (2015), “Corruption Perceptions Index”, Available At: <http://www.transparency.org/cpi2015>.
- UNDP (United Nations Development Programme) (2015), “Human Development Reports”, Available At: <http://hdr.undp.org>.
- Weforum (2016), “Competitiveness Rankings”, Available At: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness>.
- World Bank (2015), “International Tourism, Number of Arrivals”, Available At: <http://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?end=2014&locations=SA&start=1995&view=chart>.
- World Bank (2016), “Internet Users (Per 100 People)”, Available At: http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=IT.NET.USER.P2&id=af3ce82b&report_name=Popular_indicators&populartype=series&ispopular=y.